

The Conflict between the Theory of Evolution and the Teleological Argument

Ahmad Reza Kafrashi ¹ Mostafa Salehi ² | Yousef Daneshvar Nilu ³

1. Phd Student in Philosophy of Religion at Imam Khomeini (RA) Educational and Research Institute, Qom, Iran. E-mail: kafrashi1390@gmail.com

2. Qazvin seminary teacher, Qazvin, Iran. E-mail: salehim716@gmail.com

3. Department of Theology and Philosophy of Religion, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran. E-mail: yousef.daneshvar@gmail.com

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

25 January 2025

Received in revised form:

9 August 2025

Accepted:

17 November 2025

Published online:

6 September 2026

Keywords:

Keywords: the teleological argument, natural selection, theory of evolution, intelligent design, Richard Swinburne, Clinton Richard Dawkins

Abstract: The teleological argument is one of the most famous arguments for the existence of God. This argument aims to establish the existence of an intelligent and purposeful creator through eliminating the possibility of accidental emergence of the astonishingly designed universe in which we live. Dawkins, among others, maintains that Darwin's theory of evolution invalidates the teleological argument. Dawkins believes that the impossibility of the emergence of the designed universe through blind chance would not logically lead to the existence of an intelligent and intentional creator, since the formation of the universe can also be explained by non-intentional processes. Several positions have been taken regarding Dawkins' contention. Some theologians, while accepting the evolutionary theory, have tried to respond to this challenge by presenting a new version of the argument from design which, in their view, is immune to the challenge posed by the theory. This article aims to elaborate on some of the most important formulations of the design argument which are, according to this group of theologians, valid even if Darwin's evolutionary theory is embraced. Accordingly, the key question here is whether Darwin's theory of evolution invalidates all versions of the design argument or whether there exist form(s) of this argument that remain unharmed by evolutionary theory. If the answer is yes, then, what are those forms? To answer these questions, we first give a careful account of Dawkins' challenge. Then, we address some ways in which the challenge has been addressed. Finally, it will be shown that even if the theory of evolution is deemed to be true, it is possible to present some versions of the design argument that avoid Dawkins' challenge.

Cite this article: Kafrashi, A. Salehi, M. Daneshvar Nilu, Y (2026). The Conflict between the Theory of Evolution and the Teleological Argument, *Philosophical Meditations*, 16(38), 265-289. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2021303.2496>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2021303.2496>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: The teleological argument is one of the most important and prevalent arguments for the existence of God. This argument was almost universally accepted in the past. However, with the progress of the empirical sciences in various fields, including biology, it became subject to some serious disputes. One of the well-known objections to the argument from design is the one raised by Richard Dawkins. He believes that the order and harmony in the universe, while not the result of chance or luck, cannot be attributed to an intelligent designer. Rather, the order in the universe can be fully accounted for by the theory of natural selection, in such a way that there is no need to posit an external, supernatural, and intelligent designer (Dawkins. n.d. p96-97). He maintains that evolutionary theory sufficiently explains how living things evolve through natural chains of cause and effect and therefore

eliminates the need for a supernatural mind.

Some thinkers agree with Dawkins and, accordingly, abandon the Argument from Design. Others are critical of Dawkins' view. These critics are themselves divided into two groups: the first group argues against the theory of evolution by pointing to perceived inefficiencies in the theory. The second group accepts the theory, yet, in an attempt to avoid Dawkins' objection, attempts to present a new version of the argument from design which they believe to be valid even given the theory of evolution. Some of them try to show instances of order in the universe that cannot be explained without recourse to a purposeful and intelligent creator to refute the universal veracity and comprehensiveness of the theory of natural selection. Others seek to present a new version of the argument from design by arguing that assuming an intelligent and purposeful

creator provides the best explanation for the existing order.

Methodology: This research is library-based. In this article, we first give an account of the challenge Dawkins poses to the design argument. Then, we examine some of the most important formulations of the design argument that are believed to be cogent even assuming the veracity of the theory of evolution. In this way, it will be shown that there are versions of the teleological argument that are immune to the evolution challenge raised by Dawkins and other like-minded thinkers.

Findings: Theists who have accepted the theory of evolution have taken two paths in response to Dawkins' objections. Some believe that there are complex instances of order in nature whose emergence cannot possibly be explained by the theory of evolution and build their

version of the design argument on these instances of order. The Intelligent Design Theory uses this tactic. Others, such as Richard Swinburne, take recourse to the overall, rather than local, order of nature, proposing a new formulation of the design argument. Swinburne distinguishes two different types of order in nature, temporal and spatial. He builds his version of the teleological argument on the temporal order rather than the spatial one.

Discussion and Conclusion:

Proponents of the argument from design assert that the motion of planets in the solar system and the intricate, interdependent structure of living organisms cannot be attributed to chance or random events. They argue that these phenomena point to the existence of a purposeful, intelligent designer who created and ordered the universe.

Dawkins, however, contends that the theory of evolution by

natural selection negates the existence of such a creator. While acknowledging that the order and harmony in the universe cannot be solely attributed to chance, he rejects the notion of an intelligent designer who planned everything in advance. According to Darwinian evolution, organisms have gradually evolved from simple, primitive elements through a series of incremental changes. These initial elements were simple enough to have arisen by chance. Moreover, each evolutionary change within a species, compared to the previous stage, is relatively minor and could be attributed to chance. However, when comparing the complexity of the final product to its starting point, it seems implausible that such a complex entity could have arisen from the accumulation of gradual, random changes.

Dawkins' challenge can be addressed through both the Intelligent Design Theory and a

Swinburnian reformulation of the design argument. The Intelligent Design Theory argues that there exist complex, irreducible, and specific systems in the universe that the theory of evolution cannot adequately explain. They believe that there are intricate structures composed of multiple parts, where the removal of any one part would render the entire system non-functional. The function of such systems depends on the interaction of all its components. Therefore, the evolutionary view of these systems, which suggests that they had simpler, less functional predecessors that evolved into their current complex state, is fundamentally flawed. Richard Swinburne, on the other hand, takes recourse to the overall, rather than local, order of nature, proposing a new formulation of the design argument. Swinburne distinguishes two different types of order in nature, temporal and spatial. He builds his version of the teleological

argument on the temporal order rather than the spatial one.

References

- Ahmadi Shokoohi, Fatemeh. 1388 SH. *****The influence of the new interpretations of the teleological argument on Anthony Flew.” Chapter of Islamic Philosophy and Theology of Aineh Marafet, 7th year, 20th issue, pp. 27-48.
- Edwards, John Paul, 1371 SH. Proofs of God’s existence in Western philosophy, taken from Philosophical encyclopedia of Paul Edwards. Translated by: Mohammad Mohammad Rezaei and Alireza Jamali Nasab, Qom, Qom Seminary, Center for Islamic Studies and Research.
- Anbyaei, Mohsen. 1391SH. “Investigating the effectiveness of intelligent design theory in proving the creator,” Department of Philosophy of Religion, Imam Khomeini (RA) Educational and Research Institute, Qom, Iran.
- Barbour, Ian, 1392 SH. Religion and Science, translated by Pirooz Fatourchi, Chapter II, Tehran: Publishing Organization of the Institute of Islamic Culture and Thought.
- Barbour, Ian, 1362 SH. Science and Religion, translated by Baha’aldin Khorramshahi, Tehran: University Publishing Center.
- Barbour, Ian, 1379 SH. Science and Religion, translated by Baha’aldin Khorramshahi, Tehran: University Publishing Center.
- Palmer, Michael, 1389 SH. “A critique of Swinburne’s reading of the teleological argument,” translated by: Mohammad Reza Kabuli / Morteza Ahmadi. The Book of Philosophy Month, No. 38, pp. 73-77.
- Peterson, Michael et al., 1393 SH. Reason and Religious Belief, translated by Ahmad Naraghi and Ebrahim Soltani, Tehran, New Design.
- Jamali Nasab, Alireza, 1371 SH. Proofs of God’s Existence in Western Philosophy, Qom, Center for Islamic Studies and Research.
- Khormshahi, Baha’aldin, 1370 SH. God in Philosophy (philosophical arguments to prove the existence of Bari), Tehran, Institute of Cultural Studies and Research (research).
- Darwin, Charles Robert, 1380 SH, Origin of Species, translated by: Nooruddin Farhikhteh, Tehran, Zarin.

- Dawkins, Richard, 1389 SH. The Blind Watchmaker, translated by: Mahmoud Behzad and Shahla Bagheri, Tehran, Maziar Publications.
- Dawkins, Richard, The Idea of God, PDF file.
- Deilmi, Ahmed, 1376 SH. Nature and wisdom: a research on the proof of order, Tehran, representative body of Supreme Leader, Vice-Chancellor of Islamic Studies and Professors Affairs.
- Rahimpour, Forough Al-Sadat and Zareian, Faezeh, 2009, "Analytical examination of the conflict between the theory of evolution and the creation system from Keith Ward's point of view," Comparative Theology, Volume 1, Number 1, pp. 59-76.
- Swinburne, Richard, 1381 SH. Is there a God?, translated by: Mohammad Javadan, Qom, Mofid Publications Institute.
- Abdulahi Rad, Halle1395 SH. "Examining the theory of intelligent design and its challenges with the theory of evolution," Philosophical Researches, No. 19, pp. 302-326.
- Kalantari, Ebrahim, 1376 SH. "Theory of Biological Evolution of Living Beings and Argument of Order," Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan, No. 10 and 11, pp. 104-125.
- Mohammad Rezaei, Mohammad and Others, 1381 SH. Essays in the New Word, Tehran, Page.
- Mohammadi, Asghar1393 SH. "Criticism of Swinburne's Narrative of Teleological Argument," Researches of Science and Religion, Institute of Human Sciences and Cultural Studies, 5th year, 1st issue, pp. 67-90.
- Motahari, Morteza, 1373 SH. Shahid Motahari's collection of works, Tehran, Sadra Publishing House.
- Makarem Shirazi, Nasser, 1344 SH. Afridgar Jahan, Tehran, Mohammadi.
- Mahdovinejad, Mohammad Hossein, 1384 SH, Religion and Knowledge, Tehran, Imam Sadiq University Press.
- Hick, John, 1376 SH, Philosophy of Religion, translated by Behzad Saleki, Tehran, Al-Hadi International Publications.
- Behe, M. J. (1996). Darwin's Black Box: The Biochemical Challenge to Evolution, New York: The Free Press, ISBN 0684827549.

- Christian C. Young and Mark A. Largent. *Evolution and Creationism: A Documentary and Reference Guide*. (London, Greenwood Press. 2007) p280.
- Darwin, Charles. *The Origin of Species by Means of Natural Selection*. Penguin: Harmondsworth 1985.
- Elliott Sober, "The Design Argument," *The Blackwell Guide to the Philosophy of Religion*, (New York, Blackwell Publishing, 2005) p 140.
- Michael J. Behe, "A Response to Critics of Darwin's Black Box.(۲۰۰۰)",
- Paley, William. *Natural Theology, or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, Collected from the Appearances of Nature*, Boston, Gould & Lincoln, 1867.
- *Prospects for Natural Theology*, Edited by Eugene Thomas Long, Washington: Catholic University of America Press, 1992.
- *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 1998, Version 1.0, London and New York: Routledge.
- Swinburne, Richard. "The Argument from Design," in *Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*, edited by R. Douglas Geivett and Brendan Sweetman, New York, pp. 201-211.
- Swinburne, Richard (2004). *The Existence of God*, Oxford: Oxford University Press.
- *The Blackwell Companion to Natural Theology*, Edited by William Lane Craig and J.P. Moreland, Chichester, UK: Malden/MA: Wiley Blackwell, 2009.
- Ward, Keith. *God, Chance and Necessity*, England: Oneworld Publications, 1998.

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره ۳۶۱۵-۲۵۸۸

شماره چاپی: ۵۲۵۳-۲۲۲۸

انجمن تشویشات اسلامی ایران

معارضه نظریه تکامل و برهان نظم

احمد رضا کفراشی^۱ | مصطفی صالحی^۲ | یوسف دانشور نیلو^۳

۱. دانشجوی دکتری فلسفه دین، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران. رایانامه: kafrashi1390@gmail.com

۲. استاد حوزه علمیه قزوین، قزوین، ایران. رایانامه: salehim716@gmail.com

۳. استادیار گروه کلام و فلسفه دین موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران. رایانامه: yousef.daneshvar@gmail.com

چکیده: برهان نظم یکی از معروف ترین براهین اثبات وجود خدا است. در این برهان با کنار گذاشتن گزینه شانس و تصادف، وجود خالق با شعور و هدفمند برای جهان اثبات می شود. برخی همچون داو کینز معتقدند این برهان توسط نظریه تکامل داروین ابطال شده است. داو کینز بر این باور است که با کنار گذاشتن احتمال شانس و تصادف، نمی توان وجود خالق هدفمند و هوشمند را اثبات کرد؛ زیرا احتمال سومی وجود دارد که بر اساس آن جهان می تواند حاصل تکامل تدریجی اجزایش باشد. مواضع متفاوتی در برابر این ادعا اتخاذ شده است. برخی از دانشمندان خدا باور تلاش کرده اند تا به رغم پذیرش نظریه تکامل، تقریر جدیدی از برهان نظم ارائه داده و به ادعای داو کینز پاسخ دهند. با توجه به اینکه کمتر به این مسأله پرداخته شده است، این پژوهش درصدد است به تبیین برخی از مهم ترین تقریرهای برهان نظم، با فرض پذیرش نظریه تکامل بپردازد. بنابراین، سؤال اساسی این است که آیا با پذیرش نظریه تکامل داروین زمینه برای همه تقریرها از برهان نظم منتفی می شود؛ یا همچنان صورت یا صورت هایی از برهان نظم می توانند با اعتقاد به تکامل معتبر باشند؟ این صورت ها کدامند؟ این پژوهش پس از تبیین ادعای داو کینز به پاسخ هایی که با فرض پذیرش نظریه تکامل به این اشکال داده شده است، می پردازد. در پایان نشان داده می شود که حتی با فرض پذیرش نظریه تکامل، می توان تقریرهای جدیدی از برهان نظم ارائه داد؛ تقریرهایی که اشکال داو کینز متوجه آنها نشود.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ ها:

دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۶

بازنگری: ۱۴۰۴/۵/۱۸

پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۲۶

انتشار: ۱۴۰۵/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

برهان نظم، انتخاب طبیعی، نظریه تکامل، طراحی هوشمند، سوئین برن، داو کینز، ویلیام پیلی.

استناد: کفراشی، احمد رضا؛ صالحی، مصطفی؛ دانشور نیلو، یوسف (۱۴۰۵). معارضه نظریه تکامل و برهان نظم. تأملات فلسفی ۱۶

(۳۸)، ۲۶۵-۲۸۹. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2021303.2496>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه زنجان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2021303.2496>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

برهان نظم یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین براهین اثبات وجود خدا است. خدا باوران مدعی‌اند که در جهان نظم وجود دارد. کل جهان، یا دست‌کم برخی از اشیای این جهان واجد نظم هستند. این اشیاء، علاوه بر اینکه نظم را به نمایش می‌گذارند، حاکی از آنند که جهان توسط عامل یا عوامل دارای شعور، هوش و غرض طراحی و خلق شده است.

این برهان در گذشته تقریباً مورد اتفاق همگان بوده است؛ ولی با پیشرفت‌های علوم تجربی در زمینه‌های مختلف از جمله زیست-شناسی، مورد بحث و مناقشه واقع شد. هر دانشمندی بر اساس باور و اعتقاد خویش به دفاع یا رد آن پرداخته است. یکی از اشکالات مشهور به برهان نظم و هدفمندی خالق جهان، اشکال ریچارد داوکینز است. او معتقد است وجود نظم و هماهنگی موجود در جهان، هرچند معلول تصادف و شانس نیست، اما نمی‌توان آن را معلول وجود طراحی هوشمندی بدانیم، که با طراحی قبلی آن را ایجاد کرده است؛ بلکه نظم موجود در جهان بر پایه نظریه انتخاب طبیعی، قابل توجیه و تقریر است؛ به گونه‌ای که نیاز به مطرح‌شدن ناظم بیرونی، خارج از عالم

طبیعت وجود ندارد. این نظریه چگونگی تکامل موجودات زنده را به گونه‌ای بر اساس اسباب و علل طبیعی بیان می‌کند که در آن نیاز به ماوراء طبیعت منتفی می‌شود.

موضع‌گیری‌های متفاوتی در برابر این اشکال صورت گرفته است. عده‌ای با پذیرش این اشکال، از برهان نظم دست کشیده و آن را کنار گذاشته‌اند. برخی دیگر، در مقابل این اشکال ایستادگی کرده‌اند. این افراد خود دو دسته‌اند؛ برخی به‌طور کلی اصل نظریه تکامل را مردود دانسته و درصدد برآمده تا اشکالاتی به نظریه تکامل داروین وارد نموده و عدم صحت آن را نشان دهند؛ دسته دوم، کسانی هستند که اصل نظریه داروین را مقبول می‌دانند، اما تلاش می‌کنند با فرض پذیرش نظریه تکامل، تقریر جدیدی از برهان نظم ارائه دهند؛ به گونه‌ای که اشکال داوکینز متوجه این تقریر نباشد. برخی از ایشان تلاش می‌کنند با نشان‌دادن مواردی از نظم در جهان که بدون در نظر گرفتن خالق هوشمند و هدفمند، قابل تبیین نباشد، کلیت و جامعیت نظریه انتخاب طبیعی را ابطال نمایند. برخی دیگر درصددند با کمک اثبات اینکه فرض وجود خالق هوشمند و هدفمند، بهترین تبیین برای نظم موجود است، تقریر جدیدی از

برهان نظم ارائه دهند.

موجودات، به ویژه انسان، به صورت دفعی و

آنی بوده است (باربور، ۱۳۹۲: ۱۵۴).

نظریه انتخاب طبیعی داروین از چند مفهوم و مؤلفه ترکیب شده که در ادامه بدان‌ها اشاره می‌شود.

الف) تغییرات اتفاقی^۱: ممکن است در میان افراد یک گونه تغییرات کوچک اتفاقی رخ دهد، که قابل توارث هم باشند. داروین شواهد فراوانی دال بر وقوع و قابلیت توارث این تغییرات کوچک در میان افراد یک گونه در اختیار داشت (باربور، ۱۳۷۹: ۱۰۶).

ب) تنازع بقا: چون امکانات موجود در طبیعت، از جمله مواد غذایی، برای بقای همه موجودات کافی نیست، لذا بین موجودات مختلف در طبیعت بر سر بقا تنازع رخ می‌دهد و برخی از بین می‌روند (باربور، ۱۳۷۹: ۱۰۶؛ انبیایی، ۱۳۹۱: ۴۰).

ج) بقای انسب^۲: افرادی که بتوانند در فرایند تنازع بقا موفق شوند و زنده بمانند، میانگین طول عمرشان بیشتر خواهد بود؛ فرزندان بیشتری خواهند داشت، از این رو با گذشت زمان بر تعدادشان افزوده می‌شود. در درازمدت این سیر به انتخاب طبیعی این تغییرات می‌انجامد. از طرف دیگر، این سیر

نظریه تکامل داروین

عناصر اصلی تشکیل دهنده نظریه تکامل قبل از نوشته شدن کتاب «منشأ انواع» توسط داروین، به صورت پراکنده در آثار علمی دیگران مطرح بوده است. نبوغ و عزم داروین باعث شد تا این مفاهیم در نظریه‌ای واحد گنجانده و مجموعه‌ای چشمگیر از شواهد در تأیید آن جمع آوری شود (باربور، ۱۳۹۲: ۱۳۸). انتشار کتاب «منشأ انواع» در سال ۱۸۵۹ را می‌توان آغاز یک انقلاب فکری دانست؛ انقلابی که باعث تحولات عظیمی در حوزه الهیات شد (باربور، ۱۳۹۲: ۴۹۵).

تحقیقات داروین حاکی از این بود که همه موجودات زنده، علی‌رغم تنوع و گوناگونی آنها، حاصل تکامل تدریجی یک موجود تک‌سلولی است که با طی زمانی طولانی و گذر از فراز و نشیب‌های متعدد زیستی به این تکامل و تنوع منتهی شده است. او سعی کرد نشان دهد که چگونه همه ویژگی‌های انسان می‌توانند بر وفق اصلاح تدریجی نیاکان انسان‌نما، با روند انتخاب طبیعی، تبیین می‌شوند. این در حالی بود که مسیحیت سنتی معتقد بود که خلقت

^۲ Survival of the fittest

^۱ Random variations

موجب کاهش تغییرات کمتر مطلوب می‌شود تا اینکه سرانجام تغییرات نامطلوب‌تر از بین رفته، و به تغییر تدریجی آن نوع ختم شود (Darwin, 1985: 170-69؛ باربور، ۱۳۷۹: ۱۰۶).

نظریه تکامل از چند جهت با ادیان خلقت‌گرای ابراهیمی تعارض دارد. اولاً نگرش لفظ‌مدارانه به کتب مقدس و تقریر آنها از خلقت را دچار مشکل می‌کند؛ ثانیاً تقریرهای رایج از برهان نظم را متزلزل می‌نماید؛ ثالثاً با منزلت انسان و جایگاه او به-عنوان موجود برتر در تعارض است؛ رابعاً اخلاق دینی را نیز متزلزل کرده، باعث به-وجود آمدن اخلاق تکاملی شده است (Ward, 1998: 63-64؛ باربور، ۱۳۹۲: ۱۵۳؛ مهدوی‌نژاد، ۱۳۸۴: ۱۳۶). علی‌رغم اینکه همه این چالش‌ها امروزه نیز حائز اهمیت است، ولی ما در ادامه به معارضه نظریه تکامل با برهان نظم می‌پردازیم.

برهان نظم^۱

یکی از براهین و شاید مهم‌ترین برهان موجود در الهیات طبیعی، که برای اثبات وجود خدا

بدان تمسک می‌شود، برهان نظم است. اهمیت این برهان به گونه‌ای است که به نوعی، سرنوشت الهیات طبیعی در جهان جدید به این برهان گره خورده است. لذا افراد زیادی در جهان غرب در صدد رد یا اثبات آن برآمده‌اند.

هرچند نظم از مفاهیم ثانویه فلسفی است و نمی‌توان تعریف دقیقی از آن ارائه داد، در عین حال می‌توان آن را چنین تعریف کرد: نظم یعنی گرد آمدن اجزای متفاوت با کیفیت و کمیت ویژه‌ای در یک مجموعه برای رسیدن یک هدف معین است. پس مشخص می‌شود که دو عنصر طراحی و هدفمندی، عناصر اصلی سازنده مفهوم نظم هستند (محمدرضایی، ۱۳۸۱: ۲).

برهان نظم که از آن به برهان غایت-شناختی نیز تعبیر می‌شود، با در نظر گرفتن انسجام و هماهنگی اجزای جهان، وجود ناظم یا خدا را اثبات می‌کند.^۲ این برهان دو مقدمه دارد؛ مقدمه نخست از مشاهدات عینی جهان طبیعی استفاده می‌کند و به نظم شگرف و شگفت حاکم بر جهان می‌رسد؛ مقدمه دوم به این می‌پردازد که وجود نظم و هماهنگی

۲ برای تقریرهای مختلف برهان نظم رجوع شود به کتاب: طبیعت و حکمت، احمد دیلمی: ۱۱۲-۱۵۴.

۱ Teleological Argument or Argument from Design

در جهان تنها با دخالت یک مبدأ هوشمند، هدفمند و قادر امکان پذیر است.

در تقریر این برهان، گاه به جهان به-عنوان یک مجموعه واحد و یک کل عظیم نگریسته شده است. گاه نیز جهان به مجموعه‌های کوچک‌تر منظم تقسیم شده و به وسیله هر کدام از آن مجموعه‌های متعدد منظم بر وجود سازنده‌ای عالم و ذی‌شعور و حکیم استدلال می‌شود. به نظر می‌رسد طرح استدلال با در نظر گرفتن جهان هستی به-عنوان یک مجموعه یا مجموعه‌های متعدد منظم هیچ تفاوتی در اصل مدعا به وجود نمی‌آورد. تمام تقریرهای برهان نظم در صدد هستند بر اساس تمثیل و یا استقرا به این نتیجه برسند که عقل انسان با ملاحظه نظم موجود در کل و یا هر جزء جهان، به وجود سازنده و نیز غایت‌مندی و هدفمندی سازنده آن اذعان نماید.

تقریر ویلیام پیلی از برهان نظم

برهان نظم به اشکال گوناگونی تقریر شده،

اما با توجه به اینکه داو کینز اشکال خود را در ذیل تقریر ویلیام پیلی مطرح می‌کند، در اینجا، برای روشن تر شدن بحث، تقریر پیلی مطرح خواهد شد. برهان پیلی که مبتنی بر تمثیل مصنوعات بشری است؛ از نظم‌های موجود در عالم شروع می‌کند. پیلی نظم و چینش اجزای جهان را دقیقاً شبیه پیچیده‌ترین مصنوعات بشری می‌داند. او معتقد است که این نظم پیچیدگی و ظرافت موجود در جهان تنها در صورتی قابل تبیین است که موجود هوشمندی با طراحی قبلی آن را به وجود آورده باشد. ویلیام پیلی بیان می‌کند، اگر ما در دشتی ساعتی را پیدا کنیم، حتی اگر ندانیم از کجا آمده است، پیچیدگی و ظرافت ساخت آن، ما را به این نتیجه می‌رساند که این ساعت باید سازنده و طراحی هوشمند داشته باشد. زمانی، در جایی، سازنده یا سازندگانی وجود داشته‌اند و به منظور خاصی آن را ساخته‌اند. کسانی از سازوکار آن آگاه بوده و برای استفاده از آن نقشه‌ای در سر داشته‌اند^۱ (Paley, 1867: 16)؛ داو کینز،

فرض کنید من ساعتی را روی زمین می‌یابم و می‌پرسم این ساعت چگونه به این مکان آمده است. پیداست که نمی‌توانم همان پاسخ پیشین را بازگو کنم و بگویم تا آنجاکه من می‌دانم این ساعت همواره در این مکان بوده است؛ چرا این پاسخ در مورد سنگ کافی است اما در

۱ ویلیام پیلی در این خصوص سخن معروفی دارد. او می‌گوید: فرض کنید من هنگام گذر از جنگلزاری پایم به سنگی برمی‌خورم و می‌پرسم این سنگ چگونه بدینجا آمده است، و احتمالاً پاسخ می‌دهم تا آنجا که می‌دانم این سنگ همواره در این مکان بوده است. شاید به آسانی نتوان بی‌پایگی این پاسخ را نشان داد؛ اما

۱۳۸۹: ۳۵). عالم طبیعت نیز همانند ساعت، دارای مکانیسم بسیار پیچیده و به همان اندازه بیانگر نظم و تدبیر است. گردش سیارات در منظومه شمسی، تناوب منظم فصول بر روی زمین و نیز ساختار پیچیده و سازواری متقابل اعضای یک ارگانیسم زنده، همگی حاکی از نظم و تدبیر به وجود آورنده آن است. سؤال ویلیام پیلی از منکران وجود خداوند این است که آیا چنین مکانیسم‌های پیچیده و کارآمدی به خودی خود و از روی تصادف به وجود آمده‌اند؟ (Paley, 1867: 17-13؛ جان هیک، ۱۳۷۶: ۶۰؛ جمالی‌نسب، ۱۳۷۱: ۷۸)

اشکال داوکنیز به برهان نظم

داوکنیز در صدد است که به برهان نظم خدشه وارد نماید. لذا بر این اعتقاد است که هرچند امروزه برهان نظم تنها برهانی است که هنوز رواج و مقبولیت دارد؛ ولی این برهان توسط داروین مضمحل شده است. او

معتقد است داروین کاری کرده که نمی‌توان ادعا کرد هرچه به نظر ما دارای طرح است، در واقع طراح هم دارد (داوکنیز، بی‌تا: ۶۶) داوکنیز بر این باور است که بحث پیلی گرچه با تمام صداقت مطرح شده، ولی اشتباه است. قیاس ساعت و یک موجود زنده، قیاس صحیحی نیست. برخلاف آنچه به نظر می‌رسد، تنها ساعت‌ساز طبیعت، نیروهای کور طبیعت هستند. یک ساعت‌ساز واقعی پیش‌بینی می‌کند؛ هدفی از ساخت و کاربرد آن در ذهن خود ترسیم می‌کند؛ او نقشه صفحه‌ها و فنرها را می‌کشد و برای ارتباط بین آنها طرحی در ذهن دارد؛ اما انتخاب طبیعی ناآگاه و نابیناست، هدفی در سر ندارد (داوکنیز، ۱۳۸۹: ۳۵).

داوکنیز در تلاش است با ارائه برهان نامحتملی خدا، به این نتیجه برسد که آفریننده‌ای غایت‌مدار و هدف‌دار برای جهان وجود ندارد. او برای اثبات این ادعا، از

است، شبیه یک ساعت می‌ماند؛ چنان که یک چشم به ماشینی فوق العاده ظریف و پیچیده می‌ماند که بدین منظور طراحی شده است تا صاحبش بتواند اشیاء را ببیند. اما تنها نامزد جدی برای مقام صانع جهان، خداست. (Paley, 1867, 16)

خصوص ساعت کافی نیست؟ به این دلیل که هنگامی ما وضع ساعت را بررسی می‌کنیم، درمی‌یابیم که اجزای متعدد آن برای منظوری ساخته و روی هم سوار شده‌اند (نکته ای که آن را در مورد سنگ در نمی‌یابیم).

سپس پیلی یادآور می‌شود که جهان و برخی از اجزایش مانند جانداران اندام‌هایشان - از این رو که به نظر می‌آید برای اجرای هدف مشخصی طراحی شده

برهانی استفاده می‌کند که نام آن را بوئینگ ۷۴۷ غایی^۱ می‌نامد. داوکینز این برهان را بهترین و متقاعدکننده‌ترین دلیل برای الحاد می‌داند. به نظر او، این استدلال، استوار و پاسخ‌ناپذیر است. برهان داوکینز دلالت می‌کند بر اینکه وجود امور پیچیده، نمی‌تواند حاصل تصادف باشد. تصادفی تلقی کردن وجود امور پیچیده، مساوی با قبول ساخته-شدن تصادفی هواپیمای بزرگی همچون بوئینگ ۷۴۷ از آهن قراضه‌های داخل یک انبار است. خلقت گرایان بار د تصادف، نتیجه می‌گیرند که وجود این امور پیچیده، ناشی از وجود خالق هدفمند است. (داوکینز، ۱۳۸۹: ۹۲) اما با رد تصادف نمی‌توان به چنین نتیجه‌ای دست یافت. خلقت گرایان در برهان بر خداوند، گرفتار مغالطه شده‌اند. به این صورت که مسأله را در برهان نظم دو شقی کرده و گفته‌اند نظم در عالم طبیعت یا برخاسته از آفریننده‌ای توانا، غایت‌مدار و هدف‌دار است؛ یا از روی تصادف رخ داده است. چون وقوع تصادفی از نظر عقل بسیار بعید است، لذا باید فرض آفریننده را برای جهان پذیرفت. داوکینز مدعی است که با طرفداران خلقت، در اینکه وقوع نظم حاکم

بر جهان از روی تصادف واقع نشده کاملاً موافق است؛ اما معتقد است راهی که آنها بیان کرده‌اند تنها راه نبوده و گزینه سوم هم وجود دارد؛ گزینه‌ای که خلقت گرایان یا آن را نمی‌فهمند، یا اینکه نمی‌خواهند آن را ذکر کنند؛ لذا آن را حذف می‌کنند. آن گزینه سوم، فرض انتخاب طبیعی است که توسط داروین مطرح شده است. به عبارت دیگر، ما با سه فرض تصادف، انتخاب طبیعی و آفرینش توسط خالق هدفمند روبه‌رو هستیم. بدیهی است که با رد یکی از فروض، دو فرض باقی می‌ماند و از این‌رو، برای قبول یکی از آن دو باید به دلیلی جدید متوسل شویم (داوکینز، ۱۳۸۹: ۹۶-۹۷).

انتخاب طبیعی نه راه تصادف است، و نه راه قبول کردن آفریننده‌ای هدفمند برای جهان است. بلکه طبق نظریه تکامل داروین، موجودات با تغییرات تدریجی و گام‌به‌گام از چیزهای ساده و ابتدایی‌ترین عناصر هستی پدید آمده‌اند. چیزهای ابتدایی آنقدر ساده‌اند که می‌توانند بر اثر تصادف به وجود آمده باشند. هر تغییری در روند تدریجی تکامل نیز در هر نسل نسبت به مرحله قبلی خود، آنقدر ساده است که می‌توان آن را حاصل تصادف

^۱ The Ultimate Boeing 747

دانست؛ اما وقتی پیچیدگی محصول نهایی نسبت به نقطه شروع آن مقایسه می‌شود، گمان می‌رود که امکان ندارد از انباشت تغییرات گام به گام، با یک فرایند اتفاقی چنین محصول پیچیده‌ای به وجود آمده باشد؛ بلکه باید برای این محصول وجود یک ناظم هدفمند را در نظر گرفت (داوکینز، ۱۳۸۹: ۸۳).

کوهی را تصور کنید که یک طرف آن یک دیواره عمودی است که صعود از آن ناممکن است؛ اما طرف دیگر این کوه، تا قله شیب ملایمی دارد. در قله این کوه، یک اندام پیچیده‌ای مانند چشم یا باکتری تازک‌دار نشسته است. این انگاره مهمل را که اندام‌ها یکباره دارای پیچیدگی شده‌اند، می‌توان به صعود از دیواره این کوه تشبیه کرد؛ برعکس، تکامل شبیه به صعود از جبهه دیگر کوه است. تکامل، این شیب ملایم را به آرامی از دامنه تا قله می‌پیماید.

خلقت‌گرایانی که می‌کوشند برهان نامحتملی را به نفع خود به کار گیرند، همواره فرض می‌کنند که انتخاب زیستی، مسأله همه یا هیچ است. یک نام دیگر مغالطه "همه یا هیچ"، "پیچیدگی فرونکاستنی" است. مطابق این مغالطه، چشم یا می‌بیند یا نمی‌بیند؛ بال یا

می‌پرد یا نمی‌پرد. انگار که هیچ حالت میانه‌ای مفید نیست؛ اما این کاملاً اشتباه است. در عمل این حالت‌های میانه بسیارند و نظریه تکامل هم دقیقاً همین انتظار را دارد (همو، بی‌تا، ص ۹۸-۹۹).

حیات واقعی، شیب ملایم کوه محال را می‌پیماید، درحالی که خلقت‌گرایان، تمام مسیرها جز دیواره مهیب پیش رویشان را نادیده می‌گیرند.

از آنچه گذشت، معارضه میان نظریه تکامل و برهان نظم به خوبی روشن شد؛ زیرا همه نظامات شگفت‌انگیز طبیعت که بر طبق برهان نظم حاکی از طرح و تدبیر پیشین و نیز طراح هدفدار و هوشمند بود، اینک به مقتضای نظریه تکامل، محصول انتخاب طبیعی و قوای بدون درک و شعور طبیعت قلمداد می‌شوند. روایت پیلی از برهان نظم، آسیب‌پذیر است؛ زیرا نقطه شروع این برهان از انطباق مشهود ساختارهای ارگانیسم با کارکردهای مفید است. نقطه ضعف روایت پیلی در این بود که چنین انطباقی با روند ناخص‌وار انتخاب طبیعی هم قابل تشریح است؛ یعنی بدون در نظر گرفتن هیچ طرح و نقشه از قبل پیش‌بینی شده هم می‌توان این روند را تشریح کرد (باربور، ۱۳۹۲: ۱۵۶).

پاسخ‌های خدا باوران

خدا باورانی که نظریه تکامل را پذیرفته‌اند، در واکنش به این اشکال داو کینز دو راه پیموده‌اند. برخی معتقدند که در جهان نظم‌های پیچیده، جزئی و خاصی وجود دارد، که نظریه تکامل توانایی تبیین و تشریح به وجود آمدن آنها را ندارد. لذا برای دفاع از برهان نظم و اثبات وجود خالق هدفمند و با شعور در جهان، این مصادیق جدید از نظم را که با نظریه تکامل و قوانین طبیعی قابل تبیین نیستند، مقدمه برهان خود قرار می‌دهند. نظریه طراحی هوشمند از این روش استفاده نموده و دست روی ساختارهای منظم پیچیده تقلیل ناپذیر گذاشته است. این نظریه با کمک این ساختارهای منظم، به تقریر برهان نظم پرداخته است. برخی دیگر، همچون سوئین برن، نظم‌های کلی را مورد نظر قرار داده، با تفاوت نهادن میان انواع نظم‌ها، تقریر جدیدی از برهان نظم ارائه نموده‌اند.

نظریه طراحی هوشمند^۱

بر اساس نظریه تکامل، ساختارهای موجودات زنده امروزی، بر اثر یک فرایند طبیعی محض، و بر اساس تغییرات اندک و

مداومی که بر اثر جهش‌های ژنتیکی رخ می‌دهند، از موجودات ساده‌تر به وجود آمده‌اند؛ اما نظریه طراحی هوشمند بر این است که در جهان طبیعت، ساختارهای منظم تقلیل ناپذیری وجود دارند، که قوانین طبیعی و نظریه تکامل توان تبیین آنها را ندارد.

ساختارهای موجود در طبیعت یا آن قدر ساده هستند که امکان به وجود آمدن آنها بر اثر شانس و تصادف وجود دارد، یا آنکه پیچیده هستند. ساختارهای پیچیده نیز دو نوع هستند؛ برخی از آنها تقلیل پذیر بوده، امکان به وجود آمدن آنها، در عین پیچیدگی، بر اثر شانس و تصادف وجود دارد. برخی دیگر ساختارهای پیچیده تقلیل ناپذیر هستند. این ساختارهای پیچیده تقلیل ناپذیر، از ترکیب پیچیده چند جزء تشکیل شده‌اند. رابطه اجزا در این ساختارها به گونه‌ای است که با کم شدن یک جزء، تمامی ساختار از کار می‌افتد (Behe, 1996: 26-39؛ احمدی شکوهی، ۱۳۸۸: ۳۹). کارکرد ساختار، منوط به تأثیر تمامی اجزا باهم است. بنابراین، تصور اینکه چنین ساختاری دارای حالت پیشینی بوده، که کارکرد ساده‌تر و ناقص‌تری داشته است، و بر اثر تکامل و اصلاحات به

طراحی هوشمند و چالش‌های آن با نظریه تکامل، پژوهش‌های فلسفی، شماره ۱۹، ص ۳۰۲-۳۲۶.

۱ برای مطالعه بیشتر رک: مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۸، ص ۴۸۵؛ عبدالمی راد، هاله، ۱۳۹۵؛ بررسی نظریه

این حالت پیچیدگی فعلی رسیده است، کاملاً نادرست است.

ویژگی ساختارهای پیچیده تقلیل ناپذیر این است که اولاً به خاطر پیچیدگی نمی تواند بر اثر شانس و تصادف به وجود آمده باشند؛ ثانیاً به خاطر تقلیل ناپذیری، تبیین آنها بر اساس نظریه انتخاب طبیعی هم ممکن نیست؛ زیرا بر اساس نظریه انتخاب طبیعی و تکامل، هرچند برخی از ساختارهای دارای حیات و کارایی، ممکن است بر اثر جهش ژنتیکی، واجد ساختار جدید پیچیده تری نسبت به ساختار قبلی شوند، اما در ساختارهای تقلیل ناپذیر، اساساً حالت سابق که دارای کارکرد باشد، وجود ندارد؛ تا ادعا شود که این حالت سابق بر اثر تکامل به حالت پیچیده کنونی تبدیل شده است. پس می توان به این نتیجه رسید که با کنار گذاشتن فرض شانس و تصادف و نیز کنار رفتن نظریه تکامل، تنها راه برای تبیین وجود این ساختارهای تقلیل ناپذیر، در نظر گرفتن طراحی هدفمند و هوشمند برای آنها است.

حال اگر مدافعان نظریه طراحی هوشمند بتوانند وجود خارجی چنین ساختارهای پیچیده تقلیل ناپذیر را اثبات نمایند، می توانند به راحتی کلیت و عمومیت نظریه تکامل را از

بین ببرند؛ برهان نظمى بسازند که از اشکال داو کینز در امان باشد. بر اساس نظریه تکامل، نظم موجود در آن قابل تبیین نباشد. اینان برای اثبات وجود چنین نظم هایی در جهان، به نمونه های فراوانی از جمله، ساختارهای پروتئینی موجود در سلول ها اشاره کرده اند (انبیایی، ۱۳۹۱: ۳۵-۶۰).

بنابراین، می توان صورت جدید برهان نظم را بر اساس نظریه طراحی هوشمند چنین تقریر کرد:

مقدمه ۱ - در جهان ساختارهای منظم پیچیده تقلیل ناپذیری وجود دارد؛

مقدمه ۲ - وجود هر چیزی، از جمله ساختارهای منظم پیچیده تقلیل ناپذیری، یا بر اثر شانس و تصادف قابل تبیین است، یا بر اثر قوانین طبیعی و نظری؛ تکامل، و یا بر اثر وجود ناظمی هدفمند و هوشمند تبیین می شود؛

مقدمه ۳ - این ساختارهای منظم بر اساس تصادف شکل نگرفته است، زیرا بسیار پیچیده هستند؛

مقدمه ۴ - این ساختارهای منظم بر اساس تکامل هم به وجود نیامده است، زیرا تقلیل ناپذیر هستند؛

نتیجه: این ساختارهای منظم پیچیده

تقلیل ناپذیر، نیازمند ناظم هستند؛ ناظمی هدفمند و هوشمند آنها را خلق کرده است. (انبیایی، ۱۳۹۱: ۷۹).

برخی از کسانی که برهان نظم را نامعتبر می‌دانند تلاش می‌کنند به این تقریر از برهان نظم، که با دستاویز قرار دادن ساختارهای پیچیده تقلیل ناپذیر به اثبات خداوند می‌پردازد، اشکال وارد کنند. یکی از اشکالاتی که به نظریه طراحی هوشمند وارد شده، این است که طرفداران نظریه تکامل مدعی‌اند که ساختارهای پیچیده‌ای که تقلیل ناپذیر محسوب شده‌اند، در واقع چنین نیستند. نظریه تکامل توان تبیین آنها را دارد. ایشان مدعی‌اند، از میان ساختارهای متعدد پیچیده بدن، فقط چند نمونه محدود جزء ساختارهای پیچیده تقلیل ناپذیر به شمار آمده‌اند. اگر نظریه تکامل بتواند این ساختارها را نیز تبیین کند، نظریه طراحی هوشمند کنار خواهد رفت.

برخی از طرفداران این اشکال مدعی هستند که علم موجود، توان تبیین ساختارهایی را که طرفداران طراحی هوشمند تقلیل ناپذیر می‌دانند، دارد. علم می‌تواند با استفاده از مدل‌های مختلفی همچون آزمایش

اسیدی، وجود پیش‌بینی اجزاء، و مدل داربست‌بندی، وجود این پدیده‌ها را تبیین کند. پیچیدگی و تقلیل ناپذیری آنها را از بین ببرد (انبیایی، ۱۳۹۱: ۸۸). برخی دیگر نیز معتقدند که گرچه علم کنونی توان تبیین این پیچیدگی‌های تقلیل ناپذیر ادعا شده را ندارد (Micheal, 2000: 42) و نظریه تکامل در حال حاضر پاسخی برای این موارد ارائه نمی‌دهد؛ ولی در آینده علم پیشرفت کرده و راه حلی برای تبیین این پدیده‌ها بر اساس نظریه تکامل یا فرایندهای طبیعی شبیه به آن پیدا خواهد کرد (Christian, c, 2007: 14; Elliott, 2005: 280) همچنان که در موارد و رخنه‌های گذشته نیز پیشرفت علوم باعث از بین رفتن آن رخنه‌ها شده است. در واقع، استناد این ساختارهای تقلیل ناپذیر به عاملی فراطبیعی، همان استفاده از خدای رخنه‌پوش است، که مردود می‌باشد.

پاسخ

خدا باوران در پاسخ به اشکال فوق معتقدند که نظریه طراحی هوشمند کاملاً متمایز از استدلال خدای رخنه‌پوش و استدلال‌های مبتنی بر جهالت^۱ است؛ زیرا ساختار استدلال‌های مبتنی بر جهالت به یکی از دو

۱ Argument from ignorance

شکل زیر است:

۱- گزینه الف درست است، چون

ثابت نشده که الف باطل است؛

۲- گزینه ب باطل است، چون ثابت

نشده که صحیح است.

حال اگر طرفداران نظریه طراحی هوشمند بخواهند بر اساس استدلال مبتنی بر جهالت، نظریه خود را اثبات نمایند، چنین استدلال خواهند کرد:

نظریه طراحی هوشمند درست است، زیرا تاکنون پاسخ درخور و مناسبی به آن داده نشده و کسی نتوانسته آن را ابطال نماید؛

و شکل دوم استدلال مبتنی بر جهالت، برای اثبات نظریه طراحی هوشمند، بدین قرار است که چون دلیل قاطعی برای اثبات نظریه تکامل در دسترس نیست، آن باطل است.

حال آنکه طرفداران نظریه طراحی هوشمند به هیچ وجه چنین استدلال نمی کنند. آنها مدعی نیستند که علت صحت نظریه آنان این است که تاکنون کسی نتوانسته آن را ابطال نماید؛ بلکه آنان در تلاش هستند که با استدلال نشان دهند که علت به وجود آمدن حداقل برخی از نظم های موجود در جهان

شانس و تصادف نیست. همچنین عوامل طبیعی و غیرهوشمند هم نمی توانند این نظم ها را به وجود آورند.

در واقع آنان تلاش می کنند بر اساس روش قیاس حذفی^۱ ابتدا تمام گزینه های مطرح برای تبیین نظم موجود در عالم را یکی یکی بررسی نموده، به ابطال همه گزینه ها، به جز یک مورد که گزینه صحیح است بپردازند.

همچنین طرفداران نظریه طراحی هوشمند مدعی نیستند که مردود دانستن نظریه تکامل صرفاً به این علت است که صحت نظریه تکامل اثبات نشده است. بلکه همانطور که گذشت، ایشان با اشاره به نظم های پیچیده تقلیل ناپذیر، استدلال های قطعی برای رد نظریه تکامل در مورد تبیین پدیده های منظم جهان اقامه می کنند (انیایی، ۱۳۹۱: ۱۲۹).

تقریر سوئین برن

برای توضیح برهان نظم ریچارد سوئین برن ابتدا لازم است مباحث مقدماتی بیان شود. برهان او از کنار هم قرار دادن همین مقدمات به دست می آید:

^۱ Eliminative inductive argument

مقدمه اول

عدمش ترجیح دهند.

مقدمه دوم

از نظر سوئین برن، نظم در جهان وجود دارد. نمی‌توان این نظم مشهود در عالم را یک نظم و انتظام روان‌شناختی و ذهنی از طبیعت یکنواخت دانست. وجود نظم و قوانین طبیعی شگفت‌آور نیست؛ بلکه امر شگفت‌آور این است که اشیا با یکدیگر هماهنگ هستند؛ همیشه نیز هماهنگ خواهند بود. نظم مشاهده‌شده در جهان، در آینده نیز تداوم خواهد داشت. مثلاً همان‌طور که دیروز و امروز اگر سنگ‌ها را رها می‌کردیم، به زمین می‌افتادند، در آینده نیز به زمین خواهند افتاد. از این‌رو، فرضیه غایت‌شناختی علاوه بر اینکه بیانگر این است که نظم در جهان وجود دارد و انسان نیز می‌تواند آن را تشخیص دهد، مبین این نیز می‌باشد که این نظم تداوم خواهد داشت. انسان‌ها نیز می‌توانند آن را توصیف کنند (سوئین برن، ۲۰۰۴: ۱۳۶).

مقدمه سوم

به اعتقاد سوئین برن، با مشاهده و بررسی نظم‌های موجود در جهان، دو نوع نظم مکانی^۲ و نظم زمانی^۳ را می‌توان از

ریچارد سوئین برن در الهیات طبیعی رویکردی موسع^۱ دارد. در این رویکرد نه تنها استنتاج‌های قیاسی مبتنی بر مقدمات بدیهی، بلکه حتی استفاده از گزاره‌هایی کاملاً غیربدیهی نیز پذیرفته شده است. از این‌رو، استنتاج‌های استقرایی، دلایل احتمالاتی، برهان‌های مبتنی بر تمثیل و استنتاج مبتنی بر بهترین تبیین را نیز در الهیات طبیعی مجاز می‌دانند (Routledge Encyclopedia of Philosophy, 1998, V6: 708-709). سوئین برن برخلاف رویکرد عقل‌گرایان حداکثری، همچون ویلیام پیلی، بر آن است که برای معتبر بودن استدلال نباید به دنبال یقین منطقی بود. همین که استدلالی بتواند واقعیت را بهتر از دیگر استدلال‌ها و فرضیه‌ها تبیین کند، کفایت می‌کند. لذا در راه اثبات وجود خدا نیز باید در صدد نشان دادن معقولیت باور به خدا بود. در این راه، از رویکرد استقرایی برای تأیید و نه اثبات وجود خداوند سخن گفت. وی معتقد است ادله اثبات وجود خدا به منزله شاهد و قرینه بر وجود خداوند قابل دفاع هستند. این ادله در کنار هم می‌توانند احتمال وجود خداوند را بر

۳. Regularity of succession.

۱. Broad natural theology.

۲. Regularity of copresence.

یکدیگرتفکیک کرد. همهٔ موارد تجربی هر دو یا یکی از آن دو نظم را نشان می‌دهند.

الف) نظم‌های مکانی

نظم مکانی دربردارندهٔ قاعده‌مندی‌های مربوط به حضور مشترک (Co-present) است. نظم مکانی یا نظم دارای حضور مشترک به نظم‌هایی گفته می‌شود که در یک لحظه از زمان وجود دارند؛ مانند مجموعه‌ای از کتاب‌های یک کتابخانه که بر اساس حروف الفبای نام مؤلفانشان مرتب شده‌اند (سوئین برن، ۲۰۰۴: ۱۵۳).

ب) نظم‌های زمانی یا متوالی

منظور از نظم زمانی، قاعده‌مندی‌های مربوط به توالی است که در فعالیت موجودات یا رویدادهای عالم دیده می‌شود؛ به‌خصوص رویدادهایی که بیانگر قوانین طبیعت هستند (پالمر، ۱۳۸۹: ۷۳). به عبارت دیگر، نظم‌های زمانی یا نظم دارای توالی، به نظم‌هایی اطلاق می‌شود که مشتمل بر الگوهای رفتار اشیاء هستند. رفتار اشیاء بر طبق قوانین طبیعت یک نمونه از این الگوهست.

در کتاب‌های فیزیک، شیمی و زیست-شناسی می‌توان تقریباً طرز رفتار تمامی

چیزهای جهان را فراگرفت. قوانین رفتاری آنها می‌تواند به شکل فرمول‌های نسبتاً راحت، که برای انسان قابل فهم است، بیان شود. با استفاده از آن فرمول‌ها می‌توان آینده را به درستی پیش‌بینی کرد. نظم جهان که در اینجا روی آن تأکید می‌شود، همان تبعیت از فرمول‌ها و قوانین سادهٔ علمی است (سوئین برن، ۲۰۰۴: ۱۵۳)؛ یعنی قواعد توالی، نظیر قوانین فیزیکی نیوتن در آن اشیاء مطابق با قوانین خاص طبیعت عمل می‌کنند. این نظم که قوانین فیزیک، شیمی و زیست‌شناسی را در بر می‌گیرد، بنیادی‌تر از نظم مکان‌مند می‌باشد.

مقدمهٔ چهارم

سوئین برن معتقد است که انسان برای شناخت و تعیین نسبت خود با موجودات و پدیده‌های اطرافش، باید آنها را بررسی و تبیین نماید (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۵۲). برای تبیین اشیای اطراف، می‌توان از دو نوع تبیین متفاوت با ویژگی‌های متفاوت استفاده کرد. یکی تبیین علمی نام دارد که به تبیین اشیای بی‌جان^۱ می‌پردازد. دیگری تبیین ناظر به اراده^۲ یا تبیین شخصی است (سوئین برن،

۲. Intentional explanation.

۱. Inanimate causation.

۱۳۸۱: ۵۳).

تبیین علمی به چگونگی و توصیف اشیا می‌پردازد. متضمن ارجاع و پرداختن به وضعیت امور چنانکه هستند، می‌باشد. این تبیین در تلاش است اشیاء موجود در جهان را توصیف کند؛ لیکن برای اصل وجود جهان‌فاعده‌مند هیچ توضیحی نمی‌دهد؛ یا نمی‌تواند بدهد؛ اما تبیین شخصی، که به چرایی اشیا می‌پردازد با ارجاع به اشخاص و اهدافی که دارند، پدیده را به‌عنوان پدیده‌ای که معلول شخصی بوده و آن شخص هدفی را از این کار دنبال می‌کرده است، تبیین می‌کند (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۱۱).

از نگاه سوئین برن، تبیین مقبول و مناسب، تبیینی است که دارای چهار ویژگی باشد: ۱. ما را به پیش‌بینی درست پدیده‌های زیاد و مختلفی که مشاهده می‌کنیم، هدایت کند؛ ۲. تبیینی ساده باشد؛ یعنی «قوانین مؤلفه آن کاملاً با هم سازگار باشند» (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۶۲)؛ ۳. با شناخت زمینه‌ای ما سازگار باشد؛ یعنی «اشیاء در زمینه‌های نزدیک به زمینه تحقیق چگونه عمل می‌کنند. میزان احراز ملاک سوم بستگی به میزان «سازگاری» قانون پیشنهادی با آن شناخت وسیع‌تر دارد» (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۶۱)؛ ۴. بدون آن قانون نتوان این پدیده‌ها را پیش‌بینی

کرد. به عبارت دیگر، «اگر قانون پیشنهادی ملاک‌های یک تا سه را خوب احراز کند، ولی قانونی متضاد با آن وجود داشته باشد که آن ملاک‌ها را بهتر احراز کند، از آنجا که دو قانون متضاد ممکن نیست هر دو درست باشند، لذا قانون پیشنهادی نخست باید کنار گذاشته شود» (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۶۱-۶۲). هر تبیینی که بتواند به بهترین نحو این ملاک‌های چهارگانه را احراز کند، بهترین تبیین خواهد بود (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۷۰).

از میان ملاک‌های ذکرشده، وی بر ملاک سادگی تأکید زیادی می‌کند. او معتقد است برای داوری میان قوانینی که بر داده‌های مشاهده‌شده صدق می‌کنند، از میان ملاک‌های مذکور، ملاک سادگی داری نقش کلیدی و راه‌گشاست. به منظور گزینش یک نظریه از میان بی‌نهایت نظریه سازگار با داده‌ها، چاره‌ای جز ملاک سادگی نیست (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۶۴).

مقدمه پنجم

تبیین علمی به وضعیت امور، چنانچه هستند، می‌پردازد. چگونگی رفتار یک پدیده معین در شرایط خاص و قوانین حاکم بر آن را تشریح می‌کند؛ اما علم حقیقتاً نمی‌تواند این مسأله را که چرا پدیده‌ها از نیروها و

قابلیت‌های یکسانی برخوردارند، تبیین کند (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۹۱). تبیین علمی، در پاسخ به اینکه چرا همهٔ اشیا دارای عام‌ترین قدرت‌ها هستند، و اینکه چرا جهان اساساً قاعده‌مند است، ناتوان است. سوئین برن معتقد است علم تنها می‌تواند اوضاع و احوال جاری در پدیده‌ها و حوادث جهان را تبیین کند؛ ولی از تبیین اصل قوانین موجود در طبیعت عاجز است. هرچند علم می‌تواند نظم موجود در جهان را کشف، و چگونگی نظم را بیان کند؛ اما نمی‌تواند از چرایی این نظم سخن بگوید. علم نمی‌تواند دقیقاً توضیح دهد چرا میان قوانین مذکور و یک پدیدهٔ خاص ارتباط وجود دارد؛ چرا اشیا، قطع نظر از زمان و مکان، دارای ویژگی‌ها و اوصاف ثابت به-خصوصی هستند (سوئین برن، ۲۰۰۴: ۱۴۵)؛ همچنین به اعتقاد سوئین برن علم نمی‌تواند حضور موجودات با شعور را در جهان توجیه کند. بلکه به چیزی خارج از شبکهٔ قوانین علمی و فیزیکی احتیاج است، تا پیدایش شعور تبیین شود (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۱۳۸). بنابراین، باید تبیینی ناظر به شخص، در مورد وجود جهان، هماهنگی آن با قانون و استعداد تکاملی آن جست‌وجو کنیم. خداشناسی توحیدی دقیقاً چنان تبیین‌هایی را فراهم

می‌سازد. تبیین‌هایی که دلایلی قوی برای پذیرفتن صدق خداشناسی توحیدی می‌باشند (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۱۱۶) پس تبیین جهان به وسیلهٔ تبیین شخصی، ساده‌ترین تبیینی است که خالی از تعقیدها و پیچیدگی‌ها در پاسخ به چرایی پدیده‌هاست (محمدی، ۱۳۹۳: ۷۸).

سوئین برن معتقد است هر مقدار در تبیین پدیده‌ها از علت‌های معدودی استفاده کنیم، به علت مداخلهٔ عناصر کمتری، مؤلفهٔ آن تبیین کمتر دچار ناسازگار باهم می‌شوند؛ از این روی، آن تبیین ساده‌تر خواهد بود. به باور او، خداشناسی توحیدی، ساده‌ترین تبیین ممکن برای وجود جهان و نظم آن است. خداشناسی توحیدی با مبنا قرار دادن تنها یک علت، بر آن است که خداوند همهٔ موجودات را به وجود آورده است. براساس این باور، علاوه بر اینکه اصل به وجود آمدن موجودات با یک جوهر، یعنی خداوند تبیین می‌شود، بقا و دوام وجود معلول‌ها، و به‌طور کلی همهٔ صفاتی که جواهر دارند نیز با همین یک جوهر تبیین می‌شود (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۸۲).

سوئین برن ادعای خود را متخذ از روش دانشمندان علوم تجربی می‌داند. این

دانشمندان همواره مبنا قرار دادن یک کمیت بی‌نهایت را ساده‌تر از همان کمیت با مرتبه محدود، اما خیلی بزرگ دانسته‌اند. دانشمندان علوم تجربی همیشه فرض نخست را مقدم داشته و آن را مبنای تبیین پدیده‌ها قرار می‌دهند. وی بر این اساس می‌گوید در مورد تبیین جهان نیز از این روش دانشمندان علوم تجربی استفاده می‌کند. بر این اساس، برای تبیین جهان کمک گرفتن از وجود یک موجود با قدرت و علم و اختیار، بی‌نهایت بهتر و ساده‌تر است از کمک گرفتن از موجودی که دارای علم و قدرت و اختیار محدود است. بنابراین اگر قرار است که فعل یک شخص، وجود و طرز عمل جهان را تبیین کند، فرضیه ساده‌تر آن است که به جای بنا گذاردن بر قدرت بسیار او، قدرتش را بی‌نهایت و نامتناهی فرض کنیم (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۸۳ و ۸۴).

تقریر برهان نظم سوئین برن

سوئین برن معتقد است بر اساس دو نوع نظم مذکور، می‌توان دو گونه برهان نظم را پایه‌ریزی کرد. نوع نخست، تقریر برهان نظم با تکیه بر نظم‌های مکانی است. این تقریر از برهان نظم در میان اندیشمندان قرن هجدهم میلادی رایج بوده است. این برهان بر نظم

دقیق و منسجم میلیون‌ها جزء حیوانات و گیاهان برای انجام وظایفشان تمرکز کرده است. در این برهان پیچیدگی قابل ملاحظه گیاهان و حیوانات، زمینه را برای تمثیل عالم به یک سیستم و ماشین پیچیده فراهم کرده است. از همین رهگذر استدلال می‌شود همانگونه که یک ماشین پیچیده، بدون سازنده خلاق نیست، جهان هم با تمام پیچیدگی خود مخلوق آفریدگاری خلاق است؛ سوئین برن معتقد است، برهانی که ویلیام پیلی ارائه نموده، نمونه‌ای از برهان مبتنی بر نظم‌های مکانی است (سوئین برن، ۲۰۰۴: ۱۵۴).

به اعتقاد سوئین برن تمسک به چنین نظمی برای اثبات وجود خداوند دچار اشکال‌هایی است. با چشم‌پوشی از وجود بی‌نظمی‌های مکانی که در عالم وجود دارد، می‌توان از مشکلی که داوکیدز برای برهان نظم به وجود آورد، به عنوان مهم‌ترین اشکال این تقریر یاد کرد. به نظر سوئین برن، طرفدار برهان نظم مکانی در معرض این خطر قرار دارد که نظم‌های مکانی بر اساس چیزی غیر از خدا، همچون تبیین علمی طبیعی، تبیین شوند. طرفداران برهان نظم مکانی، چنین خطری را احساس نمی‌کردند. از این‌رو، نظریه تکامل داروین که بر مبنای انتخاب طبیعی این نظم را تبیین کند، تأثیری ویرانگری برای طرفداران این

تقریر از برهان نظم داشت. داروین نشان داد که نظم‌های مکانی موجود در عالم را می‌توان از طریق فرایندهای طبیعی تبیین کرد.

تقریر دیگری که می‌توان از برهان نظم ارائه داد، استفاده از نظم‌های متوالی در صغرای استدلال است. طرفداران این تقریر از برهان نظم معتقدند اولاً قوانین طبیعی تقریباً بر همه حوادث متوالی حاکم است. نظم‌های متوالی برخلاف نظم‌های مکانی عام و فراگیر هستند؛ ثانیاً تبیین علمی طبیعی از فعالیت یک نظم متوالی تنها می‌تواند بر حسب فعالیت نظم متوالی عام‌تری انجام گیرد. بنابراین دو خطری که متوجه حامیان تقریر مبتنی بر نظم‌های مکانی است، قائلین به تقریر مبتنی بر نظم‌های متوالی را تهدید نمی‌کند (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۱۵۶). با توجه به این مزایا، سوئین برن معتقد است طرفداران برهان نظم بهتر است بر نظم‌های متوالی برای مقدمه برهان‌شان تکیه کنند. رضایت‌بخش‌ترین مقدمه برای برهان نظم فعالیت نظم‌های متوالی غیربش‌ساز، همان فعالیت قوانین طبیعی است. تقریباً همه اشیا همواره تابع قوانین طبیعی هستند؛ به گونه‌ای بسیار منظم بدین شیوه رفتار می‌کنند.

بنابراین روایت سوئین برن از برهان نظم را می‌توان چنین صورت‌بندی کرد:

۱ - جهان منظم است؛

۲ - در جهان نظم توالی و زمانی فراگیری وجود دارد؛

۳ - جهان واجد نظم توالی را نمی‌توان تبیین علمی کرد؛

۴ - اگر نتوان تبیین علمی‌ای از وجود نظم جهان ارائه داد، باید بتوان تبیین شخصی ارائه کرد؛

۵ - بهترین تبیینی چیزی است که دارای ویژگی‌هایی از جمله ساده‌ترین بودن، باشد؛

۶ - تبیین شخصی خداشناسانه و توحیدی، ساده‌ترین تبیین است.

نتیجه، از میان تبیین‌هایی که برای عالم وجود دارد، تبیین خداشناسانه بهترین و ساده‌ترین تبیین است. به عبارت دیگر، از بین فرض‌های مختلف برای ایجاد نظم در جهان، اینکه بر اساس شواهد خداوند را مسئول ایجاد نظم در جهان خدا بدانیم، تنها تبیین ممکن برای فعالیت قوانین طبیعی است (سوئین برن، ۱۳۸۱: ۸۰).

نتیجه‌گیری

برخی مدعی‌اند نظریه تکامل داروین، توانسته بدیلی برای تبیین سستی و خدامحور از نظم جهان به وجود آورد. بر اساس این ادعا، نظم جهان و هماهنگی در جهان، هرچند به وسیله تصادف و شانس به وجود نیامده ولی می‌توان آن را حاصل تکامل تدریجی جهان دانست. بدین صورت که موجودات در ابتدا به ساده‌ترین شکل، بر اساس

تصادف به وجود آمده‌اند؛ سپس بدون دخالت یک طراح هدفمندی، به مرور زمان، در طی میلیون‌ها سال تغییر تدریجی به وضعیت کنونی رسیده‌اند. در مقابل، عده‌ای از اندیشمندان بر این باورند که با فرض پذیرش نظریه تکامل داروین، بازهم می‌توان تقریرهای جدید از برهان نظم ارائه کرد. ایشان مدعی‌اند که نظریه تکامل کلیت ندارد. این نظریه همه نظم‌های موجود در عالم را نمی‌تواند تبیین کند؛ زیرا در جهان، نظم‌های پیچیده‌ای وجود دارد که تقلیل‌ناپذیرند. برای چنین نظم‌های پیچیده‌ای اساساً حالت ساده قبلی مطرح نیست تا ادعا شود این مجموعه منظم ابتدا ساده بوده، سپس

بر اساس تغییرات تصادفی به شکل کنونی در آمده است. طبق نظریه طراحی هوشمند، این نظم‌ها بدون در نظر گرفتن خالق هوشمند و هدفمند قابل تبیین نیستند. علاوه بر تقریر برهان بر اساس نظم‌های تقلیل‌ناپذیر، مقدمه قرار دادن نظم‌های زمانی و متوالی در استدلال، تقریر دیگری از برهان نظم ارائه می‌دهد. این دو تقریر مذکور از برهان نظم به گونه‌ای هستند که اشکال تکامل‌گرایان خللی به اعتبار آنها وارد نمی‌کند. با فرض پذیرش نظریه تکامل، می‌توان از خالق و ناظم هدفمند و هوشمند برای جهان سخن گفت.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از رساله/پایان نامه نمی‌باشد.

منابع

بهزاد، محمود. (۱۳۵۴). داروین‌یسم و تکامل.

تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.

پالمر، مایکل. (۱۳۸۹). «نقدی بر خوانش

سوئین برن از برهان نظم». ترجمه:

محمدرضا کابلی و مرتضی احمدی.

کتاب ماه فلسفه، ۳۸: ۷۳-۷۷.

پترسون، مایکل و دیگران. (۱۳۹۳). عقل و

اعتقاد دینی. ترجمه: احمد نراقی و

ابراهیم سلطانی. تهران: طرح نو.

پلاتینگا، آلون. (۱۳۸۱). «تکامل و نظم».

پژوهش‌های فلسفی—کلامی، ۳(۳-۴):

۲۶-۴.

جمالی‌نسب، علیرضا. (۱۳۷۱). براهین اثبات

وجود خدا در فلسفه غرب. قم: مرکز

مطالعات و تحقیقات اسلامی.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۰). تبیین براهین

اثبات خدا. قم: اسراء.

حقیری، ابوالفضل. (۱۳۸۵). علم و الهیات.

تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه

معاصر.

خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۰). خدا در

فلسفه (برهان‌های فلسفی اثبات وجود

باری). تهران: مؤسسه مطالعات و

تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).

حمدی شکوهی، فاطمه. (۱۳۸۸). «تأثیر

تقریرات نوین برهان غایت‌شناختی بر

آنتونی فلو». فصلنامه فلسفه و کلام

اسلامی آینه معرفت، ۷(۲۰): ۲۷-۴۸.

ادواردز، جان پل. (۱۳۷۱). براهین اثبات

وجود خدا در فلسفه غرب. برگرفته از

دائرةالمعارف فلسفی پل ادواردز.

ترجمه: محمد محمدرضایی و علیرضا

جمالی‌نسب. قم: حوزه علمیه قم، مرکز

مطالعات و تحقیقات اسلامی.

انبیایی، محسن. (۱۳۹۱). بررسی کارایی

نظریه طراحی هوشمند در اثبات خالق.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه کلام.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

(ره).

باربور، ایان جی. (۱۳۹۲). دین و علم.

ترجمه: پیروز فطوریچی. تهران: سازمان

انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.

باربور، ایان جی. (۱۳۶۲). علم و دین.

ترجمه: بهاء‌الدین خرمشاهی. تهران:

مرکز نشر دانشگاهی.

باربور، ایان جی. (۱۳۷۹). علم و دین.

ترجمه: بهاء‌الدین خرمشاهی. تهران:

مرکز نشر دانشگاهی.

غروی‌ان، محسن. (۱۳۷۲). سیری در ادله اثبات وجود خدا. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

فقیهی فاضل، مرتضی. (۱۳۹۴). بررسی رویکردها و مواجهات با الهیات طبیعی در گفتمان علم و دین در غرب معاصر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته دین‌شناسی، گرایش کلام. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). گیسلر، نورمن. (۱۳۷۵). فلسفه دین. ترجمه: حمیدرضا آیت‌اللهی. تهران: حکمت. محمدرضایی، محمد و دیگران. (۱۳۸۱). جستارهایی در کلام جدید. تهران: سمت.

محمدی، اصغر. (۱۳۹۳). «نقد روایت سوئین‌برن از برهان غایت‌شناختی». پژوهش‌های علم و دین، ۵(۱): ۶۷-۹۰. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۳). مجموعه آثار شهید مطهری. تهران: انتشارات صدرا. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۶۷). پیام قرآن: روش تازه‌ای در تفسیر موضوعی قرآن. قم: مدرسه الامام امیرالمؤمنین (ع). مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۴۴). آفریدگار جهان. تهران: محمدی.

داروین، چارلز رابرت. (۱۳۸۰). منشأ انواع. ترجمه: نورالدین فرهیخته. تهران: زرین. داو کینز، ریچارد. (۱۳۸۹). ساعت ساز نابینا. ترجمه: محمود بهزاد و شهلا باقری. تهران: انتشارات مازیار.

داو کینز، ریچارد. (بی‌تا). پندار خدا. فایل پی‌دی‌اف. سبحانی، جعفر. (۱۳۷۵). راه خدا شناسی و شناخت صفات او. قم: انتشارات مکتب اسلام.

سلیمانی امیری، عسکری. (۱۳۸۰). نقد برهان ناپذیری وجود خدا. قم: بوستان کتاب.

سوئین‌برن، ریچارد. (۱۳۸۱). آیا خدایی هست؟ ترجمه: محمد جاودان. قم: مؤسسه انتشارات مفید.

طباطبایی، سید فخرالدین؛ دانشور نیلو، یوسف. (۱۳۹۳). «توهم خدا یا توهم داو کینز». معرفت فلسفی، ۱۲(۲): ۷۹-۱۰۱.

عبداللهی‌راد، هاله. (۱۳۹۵). «بررسی نظریه طراحی هوشمند و چالش‌های آن با نظریه تکامل». پژوهش‌های فلسفی، ۱۹: ۳۰۲-۳۲۶.

- Darwin, Charles. (1985). *The Origin of Species by Means of Natural Selection*. Harmondsworth: Penguin.
- Sober, Elliott. (2005). "The Design Argument." In *The Blackwell Guide to the Philosophy of Religion*. New York: Blackwell Publishing.
- Behe, Michael J. (2000). "A Response to Critics of Darwin's Black Box." [Publication details not provided].
- Paley, William. (1867). *Natural Theology, or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, Collected from the Appearances of Nature*. Boston: Gould & Lincoln.
- Long, Eugene Thomas (Ed.). (1992). *Prospects for Natural Theology*. Washington: Catholic University of America Press.
- Routledge Encyclopedia of Philosophy. (1998). Version 1.0. London and New York: Routledge.
- Swinburne, Richard. "The Argument from Design." In *Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*. مونسما، جان کلورر. (۱۳۷۴). اثبات وجود خدا. ترجمه: احمد آرام. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- مهدوی نژاد، محمدحسین. (۱۳۸۴). دین و دانش. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- هات، جان اف. (۱۳۸۲). علم و دین. ترجمه: بتول نجفی. قم: انتشارات طه.
- هیگ، جان. (۱۳۷۶). فلسفه دین. ترجمه: بهزاد سالکی. تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- حسینی، صمد و یزدانی، عباس. (۱۴۰۱). نقد نئوداروینیسم ماده‌گرایانه با تکیه بر آراء تامس نیگل. تأملات فلسفی، ۱۲(۲۹)، ۱۵۱-۱۸۱.
- <https://doi.org/10.30470/phm.2022.539785.2079>
- Behe, M. J. (1996). *Darwin's Black Box: The Biochemical Challenge to Evolution*. New York: The Free Press. ISBN: 0684827549.
- Young, Christian C., & Largent, Mark A. (2007). *Evolution and Creationism: A Documentary and Reference Guide*. London: Greenwood Press.

R. Douglas Geivett & Brendan Sweetman (Eds.). pp. 201–211. New York: [Publisher not provided].

Swinburne, Richard. (2004). *The Existence of God*. Oxford: Oxford University Press.

Craig, William Lane, & Moreland, J. P. (Eds.). (2009). *The Blackwell Companion to Natural Theology*. Chichester, UK, and Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Ward, Keith. *God, Chance and Necessity*. England: Oneworld Publications